

Isikuandmete töötlemine üliõpilaste lõputöodes

2023

Sisukord

Sissejuhatus.....	2
1. Mõisted ja lühendid	2
1.1. Andmesubjekt.....	2
1.2. Anonüümsed andmed.....	2
1.3. Isikuandmed	2
1.4. Isikuandmete töötlemine	3
1.5. Nõusolek.....	3
1.6. Pseudonüümitud andmed	3
2. Töötlemise põhimõtted.....	3
3. Lõputöö planeerimine.....	4
4. Andmekogumise õiguslik alus.....	5
4.1. Andmete töötlemine nõusoleku alusel	6
4.2. Andmete töötlemine eetikakomitee otsuse alusel	7
4.3. Kohustus täita õigusaktide nõudeid	7
5. Analüüs ja lõputöö tulemused	8
5.1. Isikustatud algandmed ja intervjuud	8
5.2. Andmete edastamine	8
5.3. Lõputöö lisad.....	8
5.4. Kasutatud kirjandus.....	8
6. Pärast lõputöö kaitsmist.....	9
7. Kontrollnimekiri	9

Sissejuhatus

Selle juhendi eesmärk on selgitada peamisi praegu kehtivaid andmetöötuse põhimõtteid, millega üliõpilastel tuleks lõputöö koostamisel arvestada.

Andmekaitsevaldkond on lai ja tehnoloogia areng muudab andmete turvalise hoidmise järjest keerukamaks. Seepärast tuleks enne andmete kogumise alustamist viia ennast kurssi kehtivate õigusaktidega ning mõelda hoolikalt läbi, mis eesmärgil milliseid andmeid töödelda ja kuidas seda teha. Üldpõhimõte on, et pigem tasub kasutada isikute andmeid võimalikult vähe – täpselt nii palju, kui lõputöö jaoks tarvis.

Isikuandmete töötlemist reguleerib kogu Euroopa Liidus kehtiv [isikuandmete kaitse üldmäärus](#) (IKÜM) Kui lõputöö eesmärgi saavutamiseks on kavas isikuandmeid töödelda, tuleb õigusakti järgida. Isikuandmete töötlemise nõudeid järgides kaitstakse eelkõige inimesi, kelle andmeid töötlemata hakatakse (IKÜM-i preambuli punkt 4). Seepärast tasub lõputöö teemat ja sisu valides kohe läbi mõelda, kas uurimisetapis on tarvis ka isikuandmeid töödelda..

Lisateavet saab ülikooli arvutiabi vikilehelt, kust leiab juhised [küberturbe](#) ja [andmekaitse](#) kohta.

1. Mõisted ja lühendid

1.1. Andmesubjekt

Füüsiline isik, kelle andmeid töödeldakse.

1.2. Anonüümsed andmed

Andmed, mida ei saa ühegi isikuga seostada ja mis ei võimalda isikut ei otseselt ega kaudselt tuvastada. Anonüümsed andmed ei ole IKÜM-i mõistes isikuandmed.

1.3. Isikuandmed

Igasugune teave andmesubjekti kohta. Teda saab tuvastada otseselt, näiteks isikukoodi või nime järgi, või kaudselt – näiteks kui kirjutada „Kambjast pärit matemaatikaõpetaja Kalmer“, oleks kõnealune inimene võimalik kindlaks teha, kui Kambjas oleks vaid üks meessoost matemaatikaõpetaja (IKÜM-i art 4 p 1).

Lõputöö andmete kogumisel tuleks väga täpselt endale selgeks teha, kas uuritavaid on kuidagi võimalik tuvastada või mitte.

1.4. Isikuandmete töötlemine

Iga isikuandmetega tehtav toiming, nt nende vaatamine, kogumine, salvestamine, korrastamine, säilitamine, muutmine, avalikustamine, kasutamine, edastamine, ristkasutamine, ühendamine, kustutamine või hävitamine, juurdepääsu võimaldamine neile ning päringute ja väljavõtete tegemine või mitu eelnimetatud toimingut korraga, sõltumata nende tegemise viisist ja kasutatavatest vahenditest.

1.5. Nõusolek

Andmesubjekti vabatahtlik, konkreetne, teadlik ja ühemõtteline tahteavaldus, millega ta nõustub selgelt väljendatud viisil (näiteks kirjalikult kinnitades) enda isikuandmete töötlemisega (IKÜM-i art 4 p 11)

1.6. Pseudonüümitud andmed

Isikuandmed, mida on töödeldud sellisel viisil, et neid ei saa enam lisateavet kasutamata konkreetse andmesubjektiga seostada. Andmed tuleks pseudonüümida näiteks juhul, kui lõputöö analüüsis ei ole andmesubjekti kohta eelnevalt isikustatud kujul kogutud andmeid enam vaja.

[Pseudonüümimisel](#) asendatakse tuvastamist võimaldavad andmed koodiga ja selle tulemusel ei saa isikut enam tuvastada. Pseudonüümimine on tagasipööratav – koodi ja algandmeid teades on võimalik luua seos andmete ja andmesubjekti vahel. Seepärast tuleb koodide võtit ja algandmeid hoida eraldi ja töötlemise lõppedes tuleb need hävitada.

Kui samu isikuandmeid on tarvis töödelda edasiste teadustööde tarbeks või muude projektide jaoks (nt suuremaid andmestike kasutatakse mitmes töös), tuleb selleks küsida andmesubjekti nõusolek. Nõusoleku küsimisel sõnastatakse isikuandmete kasutamise eesmärk ja kui see on täidetud, tuleb andmetöötlus lõpetada. Uuel eesmärgil samade andmete töötlemiseks peab olema õiguslik alus.

2. Töötlemise põhimõtted

Lõputöös kasutatavate andmete töötlemisel tuleb lähtuda IKÜM-i art-s 5 sätestatud põhimõtetest.

- **Seaduslikkuse, õigluse ja läbipaistvuse põhimõte** – lõputöö koostajal on kohustus tõestada, et isikuandmete töötlemine on kooskõlas õigusaktidega ja andmesubjekti jaoks arusaadav ning selle käigus koheldakse andmesubjekte võrdselt. Isikuandmete töötlemiseks peab olema kehtiv õiguslik alus (õigusakt või nõusolek, vt ka p 4).

- **Eesmärgipärasuse põhimõte** – andmeid tohib töödelda ainult kindlal eesmärgil ja vaid siis, kui muul viisil ei ole lõputööd võimalik teha.
- **Minimaalsuse ja õigsuse põhimõte** – lõputöö eesmärgi täitmiseks tuleb koguda nii vähe andmeid kui võimalik. Igaks juhuks andmete kogumine ei ole lubatud. Lõputöö kavandamisel tuleb kirja panna, milliseid andmeid ja milleks neid on vaja.
- **Kvaliteedi põhimõte** – kogutud andmed peavad olema õiged ja ajakohased.
- **Säilitamise piirangu põhimõte** – ükski isikuandmete koosseis ei tohiks alles jääda igaveseks, vaid lõputöö kavandamisel tuleks kohe otsustada, kui kaua isikuandmeid alles hoitakse ja mis on säilitamise põhjus. Andmeid ei tohi säilitada kauem, kui olete nõusoleku andnud inimestele lubanud, ja säilitustähtajast peaks ka nõusolekuvormil andmesubjektile teada andma. Kui eesmärk on täidetud ja lõputöö on valmis, tuleb isikustatud andmed ka hävitada ning koos sellega ka nõusolekud.
- **Usaldusväarsuse ja konfidentsiaalsuse põhimõte** – isikuandmeid ei tohi loata ja ebaseaduslikult kasutada. Neid peab hoidma turvaliselt ja tagada tuleb nende konfidentsiaalsus. Lõputöö koostamisel tuleb tagada, et kolmandad isikud ei pääse andmetele ligi, et juurdepääs on volitatud, et andmed ei lähe juhuslikult kaduma, ei hävi ega saa kahjustada. Kindlasti ei tohi sõprade või sugulaste ringis konfidentsiaalset teavet jagada. Kohatu on näiteks käitumisviis, mille puhul küsitluse sissejuhatavas osas lubatakse vastajale, et tema vastused on konfidentsiaalsed, aga hiljem räägitakse tuttavatele põnevamatest vastustest. Kui lõputöö ise sisaldab tundlikku teavet inimese kohta, tuleks tööle seada juurdepääsupiirang ja selle kaitsmine tuleb korraldada kinniselt.
- **Vastutus.** Isikuandmete töötleja ehk lõputööd koostav üliõpilane vastutab alati tema käsutuses olevate isikuandmetega tehtud toimingute eest ja peab olema valmis nõuetekohast töötlemist ka tõendama. IKÜM-i art 15 alusel võib andmesubjekt pöörduda igal ajal töötleja poole sooviga saada teada, kuidas tema andmeid töödeldakse. IKÜM-i art 12 lg 3 kohaselt on sellisele päringule vastamise tähtaeg üks kuu.

3. Lõputöö planeerimine

3.1. Andmete kogumine ja analüüs

Lõputööks vajalike andmete töötlemisel tasub eelistada ülikooli pakutavaid keskkondi. Nõusolekuvormil peab olema kirjas kuidas andmeid kogutakse. Ülikoolivälise rakenduse kasutamisel tuleb tutvuda selle andmekaitsetingimustega.

Eri tehniliste võimaluste kohta saab teavet oma instituudilt või kolledžilt, samuti võib pöörduda nõu saamiseks oma juhendaja poole või ülikooli [arvutiabisse](#).

Oluline on ka meeles pidada, et analüüsi etapis tuleks andmed eelistatavalt anonüümida või pseudonüümida. Eemaldada tuleks andmesubjekti nimi ja muu teave, mis annaks võimaluse uuringus osalenud isikud tuvastada. Pärast lõputöö kaitsmist tuleb kõik isikuandmed hävitada.

3.2. Andmete hoidmise asukoht analüüsi tegemisel

Üliõpilastele on loodud @ut.ee kasutajakonto, mille kaudu saab kasutada ülikooli rakendusi. Lõputöö analüüsiks kogutud isikuandmete hoidmiseks on soovitatav valida ülikooli Onedrive'i keskkond, mille kasutamise juhised leiab ülikooli [vikilehelt](#). Koos andmetega võiksid samas keskkonnas olla ka nõusolekud.

Olenemata sellest, kas isikuandmeid hoitakse ülikooli keskkonnas või mujal, tuleb veenduda, et neile ei pääse ligi kolmandad isikud. Kui näiteks hoida andmeid koduarvutis, ei tohi teised pereliikmed neid näha. Samuti tuleb olla tähelepanelik ja jälgida, et pilveteenuste (nt varundus, fotode ja videote automaatne üleslaadimine) kasutamisel ei oleks see info kättesaadav kolmandatele isikutele. Lisaks peab arvuti olema kaitstud viirustõrjeprogrammidega.

Kui andmed on kogutud näiteks e-kirja teel, ankeetide kaudu või lindistades, tuleks mõelda, kuidas edastada neid turvaliselt mujale, näiteks teise rakendusse või kolmandatele isikutele (nt eksperdihinnangu saamiseks). Mälupulga kasutamisel tuleb veenduda, et andmed ei satu kolmandate isikute kätte ega ei jää hiljem kustutamata.

4. Andmekogumise õiguslik alus

Enne ei tohi andmeid koguda, kui on selge, millisel õiguslikul alusel seda tehakse. Õiguslikuks aluseks võib olla näiteks inimese nõusolek või seadusest tulenev kohustus.

4.1. Andmete töötlemine nõusoleku alusel

Enne nõusoleku küsimist tuleks läbi mõelda, milleks ja milliste isikuandmete töötlemiseks on seda vaja. Näiteks tuleb otsustada, kas isikuandmed kogutakse üksnes analüüsiks ja lõputöös kirjeldatakse tulemusi anonüümselt, või avalikustatakse lõputöös ka isikute andmed. Selle alusel tuleks ka nõusolek küsida.

Nõusolek võiks olla eelistatavalt kirjalik, sest IKÜM-i kohaselt on andmete töötlejal kohustus tõestada, et ta on nõusoleku saanud. Kui on plaanis salvestada intervjuusid (sh teha häälsalvestisi), tuleb salvestamisest osalejale ette teada anda – kuna teatud vanusest inimese hääl enam ei muutu, on andmesubjekti võimalik hääle järgi tuvastada. Kui kasutada isikuandmeid ainult isiklikuks otstarbeks (näiteks enda uuringupäevikus), siis ei pea isikuid salvestamisest teavitama.

Inimene, kellelt nõusolekut küsitakse, peab selgelt ja üheselt aru saama, millega ta nõustub. Nõusolekuvormiga tutvumiseks tuleb jätta piisavalt aega ja lisada tuleb selgitused, mida inimese andmetega tehakse. Samuti peavad nõusolekuvormil olema kontaktandmed, et andmesubjektidel oleks võimalus soovi korral infot juurde saada. Iga teema, mille kohta nõusolekut soovitakse, tuleb esitada eraldi real, nii et nõusoleku andja saaks selgelt märkida, millega ta on nõus. Vaikimisi nõusolek, mille puhul inimene peab keeldumiseks ise samme astuma, on keelatud!

Lõputöodes, kus inimese isikuandmed avalikustatakse, tuleks esitada lisana ka nõusolekud.

4.1.1. Inimene võib oma nõusoleku **igal ajal** tagasi võtta – ka siis, kui isikustatud andmetega lõputöö on juba kaitstud ja avalikustatud. Nõusoleku tagasivõtmisele eelnev andmetöötlus on toimunud nõusoleku alusel ja selles vallas midagi ette võtma ei pea. Tagasivõtmise teate esitamise hetkest alates peab aga andmetöötlus kohe lõppema ja inimese andmed tuleb kustutada. Kui lõputöö on ülikooli veebikeskkonnas juba avalikustatud, lõpetatakse ka avalik juurdepääs lõputööle. Autoriga kooskõlastatult kas eemaldatakse lõputööst isikuandmed ja avalikustatakse töö uuesti või see jääbki suletuks ega ole enam kellelegi kättesaadav.

4.1.2. Kui uuringus **osalevad lapsed**, tuleb küsida lapsevanema või seadusliku esindaja kirjalikku nõusolekut, isegi kui lõputöö kirjutaja on nende laste õpetaja või juhendaja. Kui lapsevanem või seaduslik esindaja ei anna nõusolekut, võib laps osaleda uuringus tingimusel, et tema kohta andmeid kirja ei panda ja uuringus ei kasutata (näiteks tehakse lasteaias uuringu

jaoks põnevaid mängu, milles saab osaleda ka see laps, kelle lapsevanem uuringu jaoks nõusolekut ei ole andnud).

Üldjuhul tuleb lapsevanema või lapse seadusliku esindaja nõusolek küsida siis, kui lapse vanus on alla 18 aasta. Erandiks on infoühiskonna teenused, mille osutamisel ja kasutamisel on vaja interneti (veebipõhised otsimootorid ja müügiportaalid, avaliku sektori e-teenused, nt Maksu- ja Tolliameti või Transpordiameti e-teenused, digiallkiri) ning mille korral on lapse nõusoleku alusel tema isikuandmete töötlemine lubatud, kui ta on vähemalt 13-aastane (IKS § 8 lg 1).

4.1.3. Kui **üliõpilane uurib iseennast**, siis on viisakas teavitada sellest ka neid, keda uuring võib puudutada. Kui lõputöö eneseanalüüsis kasutatakse kolmandate isikute isikuandmeid, arvamusi, mõtteid ja hinnanguid, tuleb selleks nõusolek küsida.

4.1.4. Üks uuringumeetod on **varjatud vaatlus**, mis tähendab üldjuhul nõusolekuta uurimist, mille puhul vaatlusalusel puudub võimalus otsustada, kas ta tahab uurimuses osaleda. Varjatud vaatluse puhul tuleb jälgida, et kirjapandu ei sisaldaks isikuandmete töötlemist. Senikaua, kuni andmed ei ole kogumisse pandud, ei ole veel ka andmetöötlust ja IKÜM-i nõuded ei kohaldu. Isikustatud kujul andmetöötlust ei ole varjatud vaatluse puhul lubatud.

4.2. Andmete töötlemine eetikakomitee otsuse alusel

Kui lõputöö koostamiseks on tarvis töödelda eriliiki isikuandmeid (nt andmed tervise, usuliste veendumuste, poliitiliste vaadete jm kohta, IKÜM-i art 9 lg 1), ei piisa ainult andmesubjekti nõusolekust, vaid selle kohta peab tegema otsuse eetikakomitee (IKS § 6 lg 4). Eetikakomitee kooskõlastus on kohustuslik näiteks tervise-, biomeetriliste või geeniandmete töötlemisel, tervise infosüsteemist isikuandmete väljastamisel või ravimi kliinilise uuringu korral. Eetikakomitee kooskõlastus on lisakaitsemeede eriliiki isikuandmete töötlemisel.

Enne eetikakomitee otsuse saamist ei tohi andmekogumisega alustada.

4.3. Kohustus täita õigusaktide nõudeid

Mõnikord on õigusaktidega kehtestatud teatud isikuandmete kasutamise piirangud. Kui näiteks lõputöö andmeanalüüs on seotud aeguvate liikluustrahvidega, ei tohi neid puudutavaid isikuandmeid nimeliselt avalikustada. Selliste piirangute järgimiseks tuleb end enne lõputöö alustamist valdkondlike õigusaktidega kurssi viia.

5. Analüüs ja lõputöö tulemused

Kui isikuandmed on õigesti kogutud ja nende töötlemiseks on olemas õiguslik alus (näiteks nõusolek), tuleb edasises töös järgida minimaalsuse põhimõtet, et töödeldaks ainult neid andmeid, mida on eesmärgi saavutamiseks tarvis. Isikuandmed peaksid olema turvaliselt hoitud, näiteks võiks need analüüsimise ajaks anonüümida või pseudonüümida.

5.1. Isikustatud algandmed ja intervjuud

Isikuandmetega intervjuuvastused, heli- ja videosalvestiste ümberkirjutused tuleks enne analüüsimist eelistatavalt pseudonüümida (sel juhul kohaldub IKÜM) või muuta täiesti anonüümseks (sel juhul IKÜM ei kohaldu). Kindlasti peab lõputöö kirjutaja ise hindama, milline on andmemah, millest alates on võimalik isikut tuvastada.

5.2. Andmete edastamine

Kui andmed edastatakse kolmandale isikule näiteks analüüsimiseks, tuleb isikuid tuvastavad andmed eemaldada ja muuta tekst anonüümseks (välja arvatud juhul, kui andmete omanikult on küsitud nõusolek selliseks andmete edastamiseks). Ka juhendajale lõputöö kavandi edastamisel tuleks eemaldada kõik isikut tuvastavad andmed, kui selle kohta ei ole nõusolekut saadud.

5.3. Lõputöö lisad

Isikuandmed ei tohi jääda ka lõputöö lisadesse. Näiteks kvalitatiivse analüüsi korral on uurijapäeviku väljavõtte või transkriptsioonide lisamisel vaja kontrollida, et selles pole isikustatud andmeid (ega viiteid kellelegi, kes on kirjelduse kaudu äratuntav). Kui lõputöö lisaks on ankeet, tuleks ka sealt isikustatud andmed eemaldada. Enda kohta andmete avaldamise üle otsustab üliõpilane ise.

5.4. Kasutatud kirjandus

Isegi kui lõputöös on kasutatud avalikust allikast saadud isikuandmeid ja viidatud korrektselt allikale, ei pruugi see alati korrektne käitumine olla. Näiteks kui mainida kedagi nimeliselt (Jõhvi Vangla kinnipeetav koos ees- ja perekonnanimega), tuleb veenduda, et viidatud on õigele allikale (ei ole illegaalne veebileht) ja et lõputöö eesmärgil võib neid isikuandmeid selliselt ka kasutada. Juba avalikustatud andmete kasutamiseks lõputöös peab olema eesmärk ja õiguslik alus.

Ülikooli õppekorralduseeskirja kohaselt on lõputöö kaitsmine avalik. Kui lõputöö sisaldab isikuandmeid, tuleb esitada oma instituudile taotlus lõputöö kinniseks kaitsmiseks.

6. Pärast lõputöö kaitsmist

6.1. Nii avalikul kui ka kinnisel kaitsmisel kehtib nõue, et kui töös olevad andmed on anonüümsed, ei avalikusta neid ka kaitsmise ajal.

Lõputööd avalikustatakse ülikooli veebikeskkonnas (üldjuhul instituudi või kolledži kodulehel) ja pärast kaitsmist ülikooli digitaalarhiivis, mis asub [DSpace'i](#) keskkonnas.

6.2. Lõputööd avaldatakse **lihtlitsentsiga** CC-BY-ND-NC, mis on mõeldud üldsusele kasutamiseks. Selle kohta saab täpsemat infot oma instituudi või kolledži kodulehelt. Kui lõputöö autoril on olemas andmesubjekti nõusolek tema isikuandmete kasutamiseks, aga mitte avalikustamiseks, tuleb taotleda instituudilt või kolledžilt luba juurdepääsupiirangu seadmiseks kindlaks ajaks või esitada soov, et seda tööd üldse ei avaldataks. Ka ärisaladust käsitlevate lõputööde puhul saab taotleda juurdepääsu piiramist. Selleks tuleb esitada etteantud vormil lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks. Sel juhul säilitatakse lõputööd kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni, kuid seda ei avaldata.

6.3. Lõputöö koostamiseks kogutud ja analüüsitud isikuandmed tuleks pärast kaitsmist **hävitada** kõikidest asukohtadest, kus andmetöötlus toimus. Seejärel võib hävitada ka nõusolekud, mille alusel andmetöötlus toimus.

6.4. **Tänu sõna kirjutamisel** tuleb jälgida, et kui lõputöös olevad andmed on anonüümsed, siis ei tohi anonüümset allikat ka nimeliselt tänada.

7. Kontrollnimekiri

Küsimus	Vastus
Kas lõputöö koostamiseks kasutatakse isikuandmeid?	
Mis on isikuandmete kasutamise eesmärk?	
Mis on isikuandmete töötlemise õiguslik alus?	Näiteks nõusolek
Keda uuritakse?	
Milliseid isikuandmeid kogutakse?	
Milleks neid isikuandmeid kasutatakse?	
Kas uuringuks on tarvis taotleda eetikakomitee kooskõlastust?	Näiteks eriliiki isikuandmete puhul

Milliseid isikuandmeid töödeldakse uuringu andmete kogumise või saamise etapis?	Näiteks kas need saadakse isikustatult või pseudonüümitult?
Millist tarkvara kavatsetakse kasutada andmete kogumiseks?	
Milliseid isikuandmeid töödeldakse andmete analüüsi etapis?	Näiteks isikustatud andmed, pseudonüümitud andmed
Millist tarkvara kavatsetakse kasutada andmete analüüsimiseks?	
Kellel on juurdepääs uuringu isikuandmetele?	Näiteks kes töötlevad neid uuringu eesmärkide täitmiseks?
Kas uuringus kasutatavaid andmeid soovitakse edastada välisriiki?	Näiteks eksperdihinnangu saamiseks
Millisel kujul kasutatakse isikuandmeid lõputöös? ☐ isikustatud andmed ☐ pseudonüümitud andmed ☐ anonüümsed andmed ☐ koondstatistikud	
Kas töö käigus tekib isikuandmeid sisaldavaid paberdokumente?	
Kus isikuandmeid hoitakse?	
Kuidas isikuandmeid hoitakse?	
Kui kaua uuringus kasutatavaid isikuandmeid säilitatakse?	
Mida tehakse uurimismaterjaliga pärast uurimistöö lõppu?	Näiteks hävitatakse, tagastatakse andmete andjale, säilitatakse turvaliselt uurija juures

Lisateave:

Terje Mäesalu

andmekaitse peaspetsialist

andmekaitse@ut.ee